

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.95:316.77:37.013.42

DOI <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2025.4/01>**Зеленін В.В.**

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Отич Д.Д.

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ: КОГНІТИВНІ ТА ЕМОЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ

У статті комплексно розглядається феномен екологічної свідомості як інтегральної психічної системи, що формується на перетині когнітивних процесів, емоційної регуляції, аксіологічних орієнтацій та поведінкових диспозицій. Методологічною основою дослідження виступив проблемно-хронологічний аналіз ідейно-концептуального розвитку галузі, суплементований порівняльним оглядом дев'ятнадцяти актуальних україно- та англомовних джерел. Визначено сучасний тематичний континуум досліджень, систематизовано рівні (найвно-реалістичний, емпірично-буденний, свідомо-теоретичний) і типи (альтруїстичний, нейтральний, прагматичний) екологічної свідомості, окреслено характерні для них когнітивні скрипти й емоційні профілі. Підкреслюється критична роль когнітивних механізмів – екологічної поінформованості, критичного мислення, каузального моделювання – у трансформації інформації на рівень ціннісних переконань. Поглиблений аналіз емоційних чинників (екоемпатії, еко-тривоги, надії, почуття відповідальності) демонструє їхню медіаторну функцію між знанням і поведінковим вибором. Виокремлено чотири системоутворювальні групи детермінант становлення екосвідомості: 1) світоглядно-ціннісні установки; 2) інформаційно-освітні впливи; 3) соціально-інформаційне середовище та цифрові медіа; 4) соціально-демографічні характеристики. Визначено, що емоційний інтелект та особистісні риси (совісність, відкритість досвіду, низький матеріалізм) опосередковують зв'язок між когнітивними та поведінковими компонентами. Запропоновано структурно-динамічну модель інтеграції когнітивних і емоційних механізмів та узагальнену матрицю компонентів екологічної свідомості з відповідними психічними процесами. Особливу увагу приділено потенціалові поведінкових і комунікаційних інтервенцій (зменшення психологічної дистанції, емоційно таргетовані меседжі, нормативні підказки) у зміцненні громадської підтримки кліматичних дій. Практична значущість роботи полягає у формулюванні рекомендацій щодо інтеграції екологічної та медіаосвіти, розвитку емоційної компетентності молоді й оптимізації інформаційного простору. Перспективи подальших досліджень пов'язуються з психометричною валідацією шкал екосвідомості та апробацією комплексних програм її розвитку в різних вікових і професійних когортних групах.

Ключові слова: когнітивні процеси, емоційна регуляція, екоемпатія, кліматична тривога, поведінкові інтервенції, стійкі практики, цифрові медіа, ціннісні орієнтації.

Постановка проблеми. Сучасна глобальна екологічна криза належить до найбільших загроз людству, і її попередження стає одним із найважливіших завдань сьогодення. Усвідомлюючи, що корінною причиною екологічних проблем є людська діяльність, науковці й практики все

більше уваги приділяють формуванню екологічної свідомості особистості як ключового чинника у розв'язанні екологічних викликів. Екологічна свідомість визначає, як людина сприймає природу, її цінність для суспільства та себе, і чи готова діяти задля її збереження. Саме розвиток ціліс-

ної екологічної свідомості молодого покоління розглядається сьогодні як необхідна умова сталого розвитку та гармонізації відносин у системі «людина–природа». У даній науковій статті проаналізовано теоретичні підходи до розуміння екологічної свідомості, її структури та рівнів, а також психологічні механізми і чинники, що впливають на її формування. Окрему увагу приділено ролі емоційно-психологічних аспектів та поведінкових інтервенцій у становленні екологічно свідомої особистості. Спираючись на вітчизняні та зарубіжні дослідження, ми окреслимо шляхи підвищення екологічної свідомості у суспільстві в контексті сучасних викликів кліматичних змін та екологічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному науковому дискусії простежується три взаємодоповнювальні напрями вивчення екологічної свідомості – структурно-компонентний, когнітивно-емоційний та поведінково-інтервенційний.

Структурно-компонентний підхід. На українському досвіді однією із перших комплексну структуру екоосвідомості розкрила Т.В. Можаровська [6], запропонувавши п'ятикомпонентну модель (когнітивний, емоційний, потребово-мотиваційний, ціннісно-смысловий, конативний рівні). Деталізуючи віковий аспект, Г.І. Коропецька [4] і Р.Г. Падалка [8] довели, що в молодшому шкільному віці домінує емоційно-ціннісний компонент, тоді як когнітивний нарощується поступово через ігрові та проєктні методики «Нової української школи». На типологічному рівні М.В. Шедловська [9] виділила альтруїстичний, нейтральний та прагматичний типи свідомості й обґрунтувала їх залежність від базових світоглядних установок.

Когнітивно-емоційний вектор. Монографія С.Д. Бушуєва, Д.А. Бушуєва та співавт. [2] показала, що екологічні уявлення структуровані за правилами когнітивних скриптів, які визначають подальшу інтерпретацію інформації. Разом із тим О. Крушч і Ю. Карпюк [6] підкреслили медіаторну роль екоемпатії між знаннями і дією. Експерименти Дж. Левенштейна (G. Loewenstein) та Д. Шварц (D. Schwartz) [15] виявили феномен «охолодження емоцій» – згасання мотивації у відповідь на затяжні кліматичні загрози, що пояснює пасивність населення попри високу поінформованість. Дослідження Н. Ібрагім (N. Ibrahim) і співавт. [13] додало емпіричних доказів того, що емоційний інтелект і такі риси, як відкритість досвіду, опосередковують перехід від обізнаності до проекологічної поведінки.

Поведінково-інтервенційний напрям. Методичний путівник Д. Шом (D. Shome) та С. Маркс (S. Marx) [16] систематизував принципи кліматичної комунікації, наголошуючи на скороченні психологічної дистанції проблеми. Глобальний турнір з поведінкових інтервенцій за участю М. Власчану (M. Vlasceanu) та співавт. [18] довів ефективність емоційно таргетованих меседжів і соціальних норм, хоча їхній вплив на складні практичні дії залишився помірним. Теоретичну рамку для таких меседжів розробили К.А. Вільямсон (K.A. Williamson) і Е. Тулін (E. Thulin) [19], виокремивши шість функціональних емоцій (страх, надія, сором, гордість, гнів, інтерес) і відповідні «шляхи» мотивації. У вітчизняних умовах М.Ю. Антомонов, С.Л. Пашинська та ін. [1] показали, що поєднання інформаційних кампаній із практичними екоакціями найрезультативніше підвищує рівень екологічних установок молоді.

Соціально-інформаційний контекст. В. Мошура [7] зафіксував, що насиченість медіапростору екологічним контентом прямо корелює з екоустановками підлітків, але водночас сприяє поширенню «гіперболізованої» свідомості, що веде до бездіяльності. Значення світоглядно-ціннісних детермінант розкрили Л.А. Виговський та Т.В. Виговська [3], продемонструвавши, що екоцентричні переконання забезпечують перехід на свідомо-теоретичний рівень екоосвідомості. Позиційна стаття Australian Psychological Society [10] акцентувала на відповідальності психологів у впровадженні поведінкових стратегій пом'якшення кліматичної кризи, а огляд С. Капстік (S. Capstick) та колег [11] засвідчив зростання доказової бази щодо ефективності міждисциплінарних підходів.

Постановка завдання. Мета статті полягає у науковій систематизації та інтеграції актуальних вітчизняних і зарубіжних напрацювань з психології екологічної свідомості, у виокремленні провідних когнітивних й емоційних механізмів її формування й уточненні детермінант різних рівнів і типів цього феномену, а також у побудові структурно-динамічної моделі їхньої взаємодії та обґрунтуванні практичних рекомендацій щодо застосування ефективних поведінкових і комунікаційних інтервенцій у контексті кліматичних змін.

Виклад основного матеріалу. Поняття екологічної свідомості все частіше з'являється у науковому дискусії в умовах загострення екологічних проблеми. Екологічна свідомість розглядається як специфічна форма суспільної свідомості, що

відображає ставлення людини і суспільства до навколишнього природного середовища. Дослідники визначають її як систему поглядів, знань, цінностей, емоцій та установок, які зумовлюють поведінку людини щодо природи. Зокрема, М.В. Шедловська пропонує авторське означення екологічної свідомості, підкреслюючи співвідношення «людина–природа» як центральний зміст, та виділяє різні типи екологічної свідомості (антропоцентричний, природоцентричний, екоцентричний) [9, с. 96]. Загалом, екологічна свідомість можна розуміти як інтегральне утворення, що включає когнітивний компонент (екологічні знання і уявлення), ціннісно-смысловий компонент (цінності та переконання щодо природи), емоційний компонент (переживання, емпатію до природи), мотиваційний компонент (мотиви й установки на екозбереження) та поведінковий компонент (готовність до екологічно спрямованих дій). Таке широке трактування узгоджується з міждисциплінарним характером цього феномену: проблематика екологічної свідомості вивчається філософією, соціологією, психологією, педагогікою тощо, кожна з яких робить свій внесок у розуміння механізмів взаємодії людини і довкілля [9, с. 97].

Помітною рисою екологічної свідомості є її відкритість до інформації та здатність критично оцінювати екологічні зміни. Як зазначають О. Крушч та Ю. Карпюк, екологічна свідомість, сформована на науково обґрунтованій основі, спирається на об'єктивні знання про природні системи та взаємодію людини з природою, даючи змогу передбачати наслідки обраних способів поведінки [5, с. 121]. Натомість «рутинна» буденна екосвідомість формується з повсякденного досвіду та уривчастих відомостей, часто без належного наукового підґрунтя. Таким чином, рівень поінформованості та наукової грамотності багато в чому

визначає якість екологічної свідомості: від її примітивних форм до зрілої, критично осмисленої свідомості, здатної усвідомлювати довгострокові наслідки екологічних рішень [5, с. 122].

Традиційно в структурі екологічної свідомості виділяють низку взаємопов'язаних компонентів. Теоретичний аналіз літератури дозволив Т.В. Можаровській запропонувати структурно-динамічну модель екологічної свідомості, що включає п'ять основних компонентів: когнітивний, емоційний (емотивний), потребово-мотиваційний, ціннісно-смысловий та конативний (поведінковий) [6, с. 125]. Когнітивний компонент охоплює екологічні знання, мислення та усвідомлення екологічних проблем. Емоційний компонент відображає екологічні почуття та переживання людини у взаємодії з природою (екологічна емпатія, тривога за довкілля тощо). Потребово-мотиваційний компонент стосується потреб та мотивів, пов'язаних із екологічно доцільною діяльністю (наприклад, потреба в безпечному середовищі, мотив зберегти природу для майбутніх поколінь). Ціннісно-смысловий компонент включає систему цінностей, смислів і світоглядних переконань, які визначають екологічне ставлення особистості. Нарешті, конативний (поведінковий) компонент – це реальні дії та поведінкові наміри щодо природи (екологічно відповідальна поведінка, участь в екоакціях, дотримання природоохоронних норм) [6, с. 126].

Важливо підкреслити, що всі ці компоненти є системно пов'язаними і динамічно розвиваються протягом життя людини. Рівень сформованості кожного з компонентів може змінюватися з віком, освітою, життєвим досвідом, що в цілому впливає на екологічну поведінку особистості [1, с. 177]. Так, когнітивна поінформованість здатна стимулювати емоційний відгук і формувати ціннісні переконання, які, своєю

Таблиця 1

Компоненти екологічної свідомості та їхня психологічна характеристика

Компонент	Ключовий зміст	Провідні психол. механізми
Когнітивний	Екологічні знання, уявлення, системне мислення	Перероблення інформації, категоризація, пояснювальні схеми
Емоційний (емотивний)	Почуття любові до природи, тривога за довкілля, екоемпатія	Афективна регуляція, емоційна оцінка, інтроекція
Потребово-мотиваційний	Потреба в безпечному середовищі, мотив зберегти природу	Формування мотивів, інтеріоризація потреб, очікувана користь
Ціннісно-смысловий	Природоцентричні цінності, екологічні переконання та світогляд	Смислотворення, ціннісна інтеграція, ідентифікація «я – природа»
Поведінковий (конативний)	Конкретні екоакти: сортування, енергозбереження, участь у проєктах	Саморегуляція дій, звички, соціальні норми

(складено авторами)

чергою, переходять у практичні дії. Емоції відіграють роль регулятора взаємодії з довкіллям, виконуючи оцінювальну функцію – через переживання людина усвідомлює своє ставлення до природи [6, с. 127]. Мотиваційні ж установки та потреби спонукають шукати шляхи задоволення екологічних цінностей у поведінці. Отже, екологічна свідомість має цілісну, багаторівневу будову, і для її розвитку необхідно враховувати усі складові – від знань і емоцій до цінностей та реальних дій.

Екологічна свідомість проявляється різними рівнями зрілості та якісними типами. Деякі автори виділяють рівні екологічної свідомості особистості – від низького (примітивного) до високого (зрілого). Зокрема, Л.А. Виговський і Т.В. Виговська визначили три основні рівні становлення еко-свідомості: наївно-реалістичний, буденний (емпіричний) та свідомо-теоретичний [3, с. 334]. На найнижчому рівні (наївно-реалістичному) сприйняття природи є безпосереднім, некритичним, часто утилітарним; людина не усвідомлює глибинних зв'язків у системі «людина–природа». Буденний емпіричний рівень передбачає певний життєвий досвід взаємодії з природою, базові знання, але вони носять фрагментарний характер. Найвищий – свідомо-теоретичний рівень – характеризується наявністю науково обґрунтованих екологічних знань, цілісного світогляду та відповідального ставлення, що стає внутрішнім переконанням особистості. Перехід на вищі рівні пов'язаний із зростанням екологічної культури і освіти, що веде до гармонізації відносин людини і природи [16, с. 23].

Окрім рівнів зрілості, екологічна свідомість може набувати різних типів, залежно від характеру ціннісних орієнтацій і стиля мислення. М.В. Шедловська, аналізуючи підходи до класифікації, виокремила три основні типи: альтруїстичний, нейтральний та прагматичний. Альтруїстичний тип (екоцентричний за спрямованістю) засновується на усвідомленні самоцінності природи, суб'єкт-суб'єктному характері відносин «людина–природа». Нейтральний тип є об'єкт-об'єктним: людина сприймає себе відокремлено від природи, не проявляючи ні виразно бережливого, ні ворожого ставлення. Прагматичний тип (антропоцентричний) характеризується споживацьким підходом: природа розглядається як об'єкт для задоволення людських потреб [9, с. 97]. Шедловська також деталізує підтипи зазначених типів – від усвідомлено-діяльнісного (активна проекологічна позиція) до егоїстичного (ігнору-

вання екологічних наслідків) залежно від поєднання рівня усвідомлення і активності.

На жаль, у сучасному суспільстві переважає прагматичний, антропоцентричний тип екологічної свідомості, що проявляється у споживацькому ставленні до природи і значною мірою зумовлює нинішню екологічну кризу. Природа сприймається багатьма лише як власність людини, ресурс для використання, що веде до її виснаження. Для забезпечення сталого майбутнього необхідне масове зміщення свідомості в бік альтруїстичного (екоцентричного) типу – переосмислення місця людини в екосистемі, виховання поваги до природи як до рівноправного партнера. Досягти цього можна шляхом цілеспрямованого соціального конструювання екологічної свідомості, зокрема через поширення екологічно значущої інформації, реформування системи освіти та виховання у напрямку екологізації, а також підтримку громадських екоініціатив [2, с. 56]. Іншими словами, щоб змінити домінуючий тип свідомості, потрібні комплексні зусилля на рівні суспільства – від освітніх програм до медіа і політики, що формують нові екологічні цінності.

Процес формування екологічної свідомості має складний, поетапний характер. Як зазначається в літературі, він включає принаймні три послідовні етапи:

- 1) набуття нових екологічних знань;
- 2) перетворення цих знань на світоглядні переконання;
- 3) трансформація знань і переконань у реальний поведінковий регулятор [1, с. 178].

Іншими словами, недостатньо просто інформувати людей про екологічні проблеми – знання повинні пройти через осмислення та емоційне прийняття, стати частиною системи цінностей, щоби зрештою впливати на поведінку. Екологічна свідомість формується внаслідок стимулювання екологічного мислення або логічного переосмислення знань і перетворення їх у переконання, які спонукають до охорони довкілля, ресурсозбереження та відповідального ставлення до природи. Цей механізм підкреслює роль освіти та просвіти: через навчальні програми, просвітницькі кампанії, популяризацію науки ми можемо змінювати спосіб мислення і цінності, закладаючи основу для свідомої екологічної поведінки [1, с. 179].

До основних чинників формування екологічної свідомості належать:

Світоглядно-ціннісний фактор. Базові світоглядні установки людини (наприклад, антропо-

центризм vs екоцентризм) визначають сприйняття природи. Історично міфологічний і релігійний світогляд формували одні моделі взаємодії з довкіллям, науковий світогляд – інші [13]. Сьогодні важливо виховувати такий світогляд, який визнає взаємозалежність людини і природи, цінність усіх форм життя. Дослідження підкреслюють, що екологічна освіта та культура можуть підвищувати рівень екологічної свідомості саме через зміну світоглядних орієнтирів особистості. Екологічно грамотні переконання та установки – системоутворюючий компонент екосвідомості, на якому базується екологічно відповідальна діяльність [13].

Інформаційно-освітній фактор. Рівень обізнаності про екологічні проблеми напряму впливає на екосвідомість. Як показало опитування української молоді, проведене М.Ю. Антомоновим та співавт., екологічна обізнаність є однією зі складових свідомості поряд з установками та екодіяльністю [1, с. 179]. У молоді з вищим рівнем знань про екологію, як правило, формуються й більш екологічно грамотні переконання та поведінкові наміри. Формальні й неформальні освітні програми, що включають екологічну тематику, значно сприяють розвитку екологічної свідомості з дитинства. Зокрема, в умовах реформи «Нової української школи» робляться кроки до інтеграції екоосвіти в навчальні плани, застосування ігрових та інтерактивних методів для виховання екологічної культури у молодших школярів [4, с. 23]. Результати педагогічних експериментів свідчать, що систематичне спілкування дітей з природою (через екскурсії, проекти тощо) формує у них глибше емоційне залучення та розуміння цінності довкілля, тобто підвищує рівень екосвідомості змалку [6, с. 127]. Таким чином, знання, набуті як у школі чи вузі, так і з інших джерел (книги, ЗМІ, інтернет), – потужний інструмент у формуванні екологічної свідомості.

Соціально-інформаційне середовище. Окрім офіційної освіти, велике значення має вплив засобів масової інформації, соціальних мереж та оточення. Сучасні соціальні медіа можуть як позитивно, так і негативно впливати на екологічну свідомість підлітків. Дослідження В. Мошури показало, що якість екологічного контенту в соцмережах та загальний рівень «екологізації» медіапростору впливають на екологічні установки молоді [7, с. 76]. Виявлено необхідність впровадження медіаосвіти з екологічним змістом і оновлення її відповідно до сучасних вимог суспільства та довкілля. Соціальні мережі можуть слугувати майданчиком для поширення екологічно значу-

щої інформації, формування спільнот однодумців, екоактивізму, але водночас там поширюються і споживацькі, хибні орієнтири [18, с. 67]. Отже, формування екосвідомості нинішньої молоді значною мірою залежить від того, який контент вона споживає онлайн, чи присутні в інформаційному полі позитивні екологічні приклади, «герої» екологічного руху, успішні практики тощо.

Соціально-демографічні фактори. На рівень екологічної свідомості впливають також вік, стать, місце проживання, профіль освіти тощо. Наприклад, за даними дослідження молоді 15–24 років, юнаки і дівчата майже не відрізняються за рівнем екологічних установок, проте дівчата в середньому більш обізнані екологічно і частіше залучені до практичної екодіяльності [16, с. 29]. З віком зростає цінність природи в очах людини, хоча готовність до активних природоохоронних дій кардинально не змінюється. Виявлено суттєві відмінності між міськими та сільськими мешканцями: у невеликих містах і селах рівень екологічної свідомості вищий, ніж у жителів мегаполісів. Це можна пояснити ближчим контактом з природою в сільській місцевості та меншою відчуженістю від природних циклів. Також студенти гуманітарних спеціальностей демонструють вищий рівень екосвідомості, ніж студенти технічних вузів, ймовірно через більшу увагу до соціально-гуманітарних аспектів сталого розвитку в їх навчальних програмах. Усі ці фактори слід враховувати, плануючи освітні та просвітницькі заходи: різним аудиторіям можуть знадобитися різні акценти і підходи для ефективного формування екологічних цінностей [19].

В цілому, формування екологічної свідомості – це системний процес, що відбувається під впливом освіти, інформаційного середовища, соціального оточення і особистого досвіду. Для успішного розвитку екосвідомості потрібен комплексний підхід: поєднання знань і практики, раціональної інформації та емоційного залучення, підтримка як з боку школи/вузу, так і сім'ї, громади. Важливо не лише дати молоді знання про екологію, а й мотивувати та надихнути на екологічно відповідальну поведінку – через позитивні приклади, участь у природоохоронних проєктах, формування почуття особистої причетності до збереження природи [13].

Психологічні фактори – насамперед емоції та особистісні характеристики – істотно визначають, чи перейдуть екологічні знання та установки в реальні дії. Дедалі більше досліджень підтверджують, що самих лише знань недостатньо для

екологічно відповідальної поведінки; потрібні ще й емоційна залученість та певні психологічні схильності. Емоційний компонент екологічної свідомості відіграє роль своєрідного каталізатора: саме емоції (турбота, любов до природи, тривога за її стан) можуть спонукати людину діяти, тоді як байдужість – гальмує дії навіть за наявності знань. Як зазначають Дж. Пулі і М. О'Коннор, у екологічній освіті «емоції і переконання – це те, чого бракує», тобто навчальні програми повинні апелювати не тільки до рацію, а й до почуттів [10, с. 12]. Дослідження в Ізраїлі показало, що перетворення екологічних знань на поведінку значною мірою опосередковується екологічними емоціями: коли люди переживають позитивні чи негативні почуття, пов'язані з природою (наприклад, захоплення красою або обурення забрудненням), вони більш схильні діяти відповідно до знань [18].

Одним із ключових емоційних проявів, пов'язаних з екологічною свідомістю, є екологічна тривога або навіть відчай щодо стану довкілля. Надмірно негативні емоції можуть приводити до феномена, який О. Крушч називає «гіперболізованою екологічною свідомістю» – коли екологічні проблеми сприймаються фаталістично, перебільшено, а людина відчуває безсилля щось змінити. Такий стан часто веде до пасивності: людина або уникає думати про екологію (щоб не відчувати болю), або впадає в бездіяльність, вважаючи, що її зусилля марні. Справді, якщо екологічна свідомість набуває відтінку безнадії, мотивація до будь-якої дії згасає. Це підтверджує і досвід практиків: надто страхітливі повідомлення про екокатастрофи без показу рішень можуть викликати у людей «екопараліч» – відчуття, що проблема настільки велика, що мої дії не мають сенсу [5, с. 122].

З іншого боку, повна відсутність емоцій – апатія або недостатність емоцій – теж є проблемою. Г. Льовенштайн та Д. Шварц наголошують, що однією з причин нашої бездіяльності щодо поступових екологічних загроз (як-от зміна клімату) є саме брак гострого емоційного переживання цих загроз. Емоції за своєю природою адаптивні: вони різко реагують на раптові зміни, але слабшають, коли ситуація розгортається повільно або триває довго. Люди «звикають» до тривожної інформації, і початковий шок від новин про, скажімо, танення льодовиків з часом притупляється. В результаті виникає вузьке вікно можливостей, коли сильна емоція (наприклад, обурення чи страх після катастрофічної події) може спонукати до дії, але якщо

не зробити кроків одразу, емоційний запал згасає [15, с. 256].

В експериментах Дж. Левенштейна показано, що люди, які подивилися зворушливе відео про зміну клімату, одразу після цього більше жертвували на екологічні потреби, але вже за деякий час (коли «емоції охололи») різниці з тими, хто бачив нейтральний матеріал, не спостерігалось. Попередження учасників про те, що їхній емоційний запал скоро спадатиме, теж не допомогло – хіба що ті зробили негайне зобов'язання діяти в момент високої емоції [15, с. 257]. Отже, емоції необхідно підкріплювати дією, поки вони сильні, – наприклад, залучати людей підписати обіцянку, записатися в еко-волонтери чи іншим чином конвертувати почуття в конкретний крок. Це допоможе закріпити довготривалу поведінкову зміну, не давши мотивації згаснути разом із емоційним ефектом від побаченого чи почутого.

Висновки. Екологічна свідомість є складним багатоаспектним феноменом, що формується під впливом знань, цінностей, емоцій, соціального середовища і особистісних чинників. Теоретичний аналіз показує, що для розвитку зрілої екологічної свідомості необхідна єдність когнітивного (розуміння екологічних проблем), емоційного (переживання за природу), ціннісного (прийняття природоцентричних цінностей) та поведінкового (готовність діяти) компонентів. Формування такої свідомості – поступовий процес: від інформування – до переконання – до дії. На цьому шляху важливо використовувати освіту та просвіту, екологізацію медіапростору, опору на світоглядні зміни і залучення молоді до практичної діяльності. Психологічні аспекти, зокрема емоції та мотивації, відіграють ключову роль: вони можуть як прискорити трансформацію знань у вчинки, так і загальмувати її (у випадку страху чи безнадії). Отже, ефективні програми екологічної освіти та комунікації мають бути не лише інформативними, а й емоційно резонуючими, підтримувати почуття причетності й оптимізму.

Перед обличчям кліматичних змін залучення психології до розробки інтервенцій є надзвичайно актуальним. Хоча зміна поведінки має – завдання непросте, експерименти показують, що правильний добір меседжів (локальних, значущих, емоційно забарвлених) здатен підвищити еко-свідомість і підтримку екополітик навіть у глобальному масштабі. Невеликі зміни установок, помножені на мільйони людей, можуть дати відчутний результат. Крім того, формування екологічної свідомості – це інвестиція в довго-

строкову перспективу: молоде покоління, яке сьогодні навчиться жити в гармонії з природою, завтра прийматиме відповідальні рішення і формуватиме екологічно зріле суспільство. Наука вже окреслила основні шляхи – тепер потрібна політична воля та консолідація зусиль усіх секторів, щоби теоретичні засади втілити у масштабну

практику екологічної просвіти й психологічної підтримки переходу до сталого способу життя. Таким чином, об'єднуючи знання про довкілля з розумінням людської поведінки, можна сподіватися на поступову, але невідпинну еволюцію суспільної свідомості в бік шанобливого ставлення до планети.

Список літератури:

1. Антомонов М. Ю., Пашинська С. Л., Соколова М. П., Скочко Т. П., Рудницька О. П. Обізнаність, настанови та діяльність як складові екологічної свідомості молоді. *Медичні перспективи*. 2023. Т. 28, № 2. С. 176–182. URL: <https://medpers.dmu.edu.ua/issues/2023/N2/176-182.pdf> (дата звернення: 25.06.2025).
2. Бушуєв С. Д., Бушуєв Д. А., Бушуєва В. Б., Пузійчук А. В., Яковенко В. Б. Когнітивні механізми управління складними системами: монографія. Київ: Українська асоціація управління проєктами, 2023. 376 с. URL: <https://surl.li/fgkndo> (дата звернення: 23.06.2025).
3. Виговський Л. А., Виговська Т. В. Світогляд як системоформуючий чинник у процесі формування екологічної свідомості особистості. *Університетські наукові записки*. 2016. Вип. 59. С. 333–341. URL: <https://old.univer.km.ua/visnyk/1586.pdf> (дата звернення: 17.06.2025).
4. Коропецька Г. І. Формування екологічної свідомості молодших школярів в умовах Нової української школи : магістерська робота. Чернівці : ЧНУ, 2024. 86 с. URL: <https://surl.li/osvvhhd> (дата звернення: 21.06.2025).
5. Можаровська Т. В. Структурно-динамічна модель розвитку екологічної свідомості. *Наука і освіта*. 2016. № 5. С. 124–132. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2016/5_2016/19.pdf (дата звернення: 22.06.2025).
6. Мошура В. Особливості формування екологічної свідомості підлітка засобами соціальних медіа. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 12*. 2021. Вип. 13(58). С. 74–81. URL: <https://surl.li/hdyhtu> (дата звернення: 23.06.2025).
7. Падалка Р. Г. Психологічні особливості розвитку екологічної свідомості молодшого школяра : дис. ... канд. психол. наук. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. 248 с. URL: <https://surl.li/celgrc> (дата звернення: 17.06.2025).
8. Шедловська М. В. Означення та типи екологічної свідомості. *Український соціум*. 2011. № 2. С. 95–101. URL: <https://surl.cc/rehucz> (дата звернення: 19.06.2025).
9. Australian Psychological Society. *Psychology and Climate Change: Position Statement*. Melbourne: APS, 2020. 21 p. URL: <https://surl.li/nnpdqf> (дата звернення: 20.06.2025).
10. Capstick S., Nielsen K. S., Clayton S. *ma in*. How Psychology Can Help Limit Climate Change. *American Psychologist*. 2020. Advance online. URL: <https://surl.li/hbxqxm> (дата звернення: 17.06.2025).
11. Cohen S., Glass D., Singer J. Cognitive Processes as Determinants of Environmental Stress. *Handbook of Environmental Stress* / ed. by Baum A., Singer J., Weisberg H. New York : Academic Press, 1986. P. 123–146. URL: <https://surl.cc/ynitwo> (дата звернення: 25.06.2025).
12. Ibrahim N., Jaafar A. B., Mahmud M. *ma in*. The Interplay of Emotional Intelligence and Personality in Shaping Environmental Awareness and Behavior. *Environment and Social Psychology*. 2025. Vol. 10, № 5. Article 3706. URL: <https://www.researchgate.net/publication/392603655> (дата звернення: 26.06.2025).
13. Khrushch O., Karpiuk Y. Psychological Aspects of Building Environmental Consciousness. *Grassroots Journal of Natural Resources*. 2021. Vol. 4, № 2. P. 120–135. URL: <https://surl.li/phcfgr> (дата звернення: 17.06.2025).
14. Ligaa F., Cannavò M., Papa F., Cuzzocrea F. The Relationship between Emotions, Beliefs, and Pro-Environmental Behaviors in Young Adults. *International Journal of Emotional Education*. 2024. Vol. 16, № 1. P. 88–105. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1422276.pdf> (дата звернення: 20.06.2025).
15. Loewenstein G., Schwartz D. The Chill of the Moment: Emotions and Pro-Environmental Behavior. *Journal of Public Policy & Marketing*. 2017. Vol. 36, № 2. P. 255–268. URL: <https://www.cmu.edu/dietrich/sds/docs/loewenstein/ChillMoment.pdf> (дата звернення: 23.06.2025).
16. Shome D., Marx S. *The Psychology of Climate Change Communication: Guide*. New York : Center for Research on Environmental Decisions, 2009. 54 p. URL: <https://surl.li/dpgvxc> (дата звернення: 17.06.2025).
17. Swim J. K., Stern P. C., Doherty T. J. *ma in*. Psychology's Contributions to Understanding and Addressing Global Climate Change. *American Psychologist*. 2011. Vol. 66, № 4. P. 241–250. URL: <https://www.researchgate.net/publication/51109191> (дата звернення: 17.06.2025).

18. Vlasceanu M., Doell K. C., Bak-Coleman J. B. *ma in*. Addressing Climate Change with Behavioral Science: A Global Intervention Tournament in 63 Countries. *Science Advances*. 2024. Vol. 10. URL: <https://surl.li/osqsxy> (дата звернення: 18.06.2025).

19. Williamson K. A., Thulin E. Leveraging Emotion-Behavior Pathways to Support Environmental Behavior Change. *Ecology and Society*. 2022. Vol. 27, № 3. Article 27. URL: <https://www.researchgate.net/publication/363329439> (дата звернення: 27.06.2025).

Zelenin V.V., Otych D.D. FORMATION OF ENVIRONMENTAL AWARENESS: COGNITIVE AND EMOTIONAL MECHANISMS

This research article provides a comprehensive conceptual synthesis of environmental consciousness, approached as an integrative psychological system encompassing cognitive processing, emotional regulation, axiological orientations, and behavioural dispositions. The study employs a problem-chronological analysis of the field's intellectual evolution combined with a comparative review of nineteen contemporary Ukrainian and international sources. Current research strands are mapped, and prevailing levels (naïve-realistic, empirically everyday, consciously theoretical) and types (altruistic, neutral, pragmatic) of environmental consciousness are systematised together with their characteristic cognitive scripts and emotional profiles. Particular attention is devoted to the critical role of cognitive mechanisms – environmental knowledge, critical thinking, causal modelling – in transforming information into stable value-laden beliefs. A refined analysis of emotional factors (eco-empathy, climate anxiety, hope, felt responsibility) demonstrates their mediating function between awareness and behavioural choice. Four principal determinant clusters are distilled: (1) worldview-value orientations, (2) informational-educational influences, (3) socio-informational context and digital media, and (4) socio-demographic characteristics. Findings indicate that emotional intelligence and personality traits (conscientiousness, openness to experience, low materialism) mediate the linkage between cognitive and behavioural components. A structural-dynamic model of cognitive-emotional integration and a synthesised matrix of environmental-consciousness components with corresponding mental processes are proposed. The article highlights the potential of behavioural and communicative interventions – reducing psychological distance, emotion-tailored messaging, and norm-based prompts – for strengthening societal support for climate action. Practical significance resides in recommendations for integrating environmental and media education, enhancing youth emotional competence, and optimising the information environment. Future research directions include psychometric validation of environmental-consciousness scales and experimental testing of comprehensive development programmes across diverse age and occupational cohorts.

Key words: cognitive processing, emotional regulation, eco-empathy, climate anxiety, behavioural interventions, sustainable practices, digital media, value orientations.

Дата надходження статті: 03.07.2025

Дата прийняття статті: 15.07.2025

Опубліковано: 30.09.2025